KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

KAČALA, J.: Tridsiate výročie februárového víťazstva . . . 33
SABOL, J.: O striedaní spoluhlások v slovenčine 35
FINDRA, J.: Text a kontext 39
HORECKÝ, J.: Vymedzovací význam predložky *pre* v slovenčine 44
KITA, J.: Sémantický rozbor pomenovaní kupujúcich osôb 47
HORVÁTH, Š.: Cudzie slová — aktuálna problematika jazykovej kultúry v MĽR . . . 51

Rozličnosti

Neľahko sa vyberá. Nahradzujem, a či nahrádzam? G. Horák 55
Majakovskovský a majakovskovskosť. J. Mlacek . . 56
Makalu — na Makalu. J. Jacko 57

Správy a posudky

Bulharská knižka o čistote jazyka. K. Palkovič . . . 58
O jednom preklade z edície Auróra. I. Masár 60
Poznámka k druhému vydaniu Matematickej terminológie. J. Horecký 62

Spytovali ste sa

Postgraduál a postgraduant. V. Betáková 62
Hudobný sprevádzateľ. E. Rísová 63

Napísali ste nám

„Diskotéková" slovenčina. S. Filkusová 64

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 12 — 1978 — ČÍSLO 2

Tridsiate výročie februárového víťazstva

JÁN KAČALA

Jedným zo základných poznatkov, z ktorých vychádza marxistická koncepcia jazyka a jazykovedy ako z axiómy, je téza, že významné medzníky vo vývine spoločnosti nachádzajú svoj odraz aj v dejinách jazyka ako základného dorozumievacieho prostriedku danej spoločnosti. Významné medzníky v dejinách spoločnosti sa takto stávajú aj medzníkmi v dejinách jazyka príslušnej soločnosti a majú dôležitú úlohu pri periodizácii dejín jazyka, najmä jeho celospoločensky závažnej podoby — spisovného jazyka.

V dejinách Československa je takýmto medzníkom víťazstvo československého pracujúceho ľudu nad buržoáziou vo februári 1948, od ktorého ubehlo práve tridsať rokov. Vo vyhlásení ÚV KSČ k 30. výročiu februárového víťazstva československých pracujúcich sa o význame Februára hovorí: „Víťazný február 1948 je najvýznamnejším predelom v dejinách bojov robotníckej triedy a pracujúceho ľudu Československa vedených KSČ za oslobodenie od panstva kapitálu. Úspešne sa ním dovŕšil dlhoročný zápas o zvrhnutie buržoázneho vykorisťovateľského zriadenia. Cesta k budovaniu socializmu v našej vlasti sa plne uvoľnila.“ (Citované podľa Pravdy, orgánu ÚV KSS, z 23. XI. 1977, s. 3.)

Február 1948 stojí na začiatku hlbokých spoločenských premien Československa a špeciálne Slovenska. Ním sa začína cieľavedomá prestavba našej ekonomiky, politiky aj kultúry na socialistických základoch, ako ju r. 1949 formuloval IX. zjazd KSČ v podobe generálnej línie výstavby socializmu v Československu.

Je prirodzené, že hlboké spoločenské premeny zasiahli aj do oblasti kultúry — ich výrazom je socialistická kultúrna revolúcia a dosiah-

nutá vysoká úroveň rozhodujúcich oblastí kultúrneho života i celkové zvýšenie kultúrnej a vzdelanostnej úrovne našich pracujúcich.

Všetky spoločenské premeny, ktorých sme boli svedkami za ostatných tridsať rokov, našli svoj prirodzený odraz v jazyku, predovšetkým v spisovnom jazyku ako celospoločensky záväznej podobe nášho národného jazyka.

Pre postavenie spisovnej slovenčiny v našej spoločnosti je rozhodujúce to, že sa popri spisovnej češtine používa ako rovnoprávny partner vo všetkých oblastiach nášho politického, hospodárskeho a spoločenského života. S tým bezprostredne súvisí rozšírenie jej spoločenských funkcií, jej štýlová diferenciácia a rozvoj jej výrazových prostriedkov. Spoločenský pokrok a vedecko-technická revolúcia kladú aj na spisovný jazyk nové požiadavky: vznikajú nové vedné, technické a pracovné odbory, nové objavy a poznatky, nové výrobky, narastajú pomenovacie a vôbec vyjadrovacie potreby a to všetko má priamy dosah na spisovný jazyk a jeho výrazové prostriedky.

Spisovný jazyk reaguje na vyjadrovacie potreby predovšetkým v oblasti slovnej zásoby, ktorá sa rozvíja kvantitatívne aj kvalitatívne, t. j. pribúdaním nových pomenovaní tvorených z domácich prostriedkov alebo preberaných z iných jazykov, ako aj významovými zmenami v rámci jestvujúcich prostriedkov. Osobitne treba spomenúť odbornú terminológiu ako najcharakteristickejšiu zložku odborného štýlu, ktorá sa za ostatných tridsať rokov rozvíjala neobyčajne rýchlo: vybudovali sa celé terminologické sústavy mnohých vedných, technických a pracovných odborov, jestvujúce terminologické sústavy sa zrevidovali a dotvárali.

Pozitívnymi zmenami prešli aj ďalšie oblasti spisovnej slovenčiny: rozvinula sa syntax, najmä syntax odborného štýlu, ustálili sa formálne prostriedky (morfologické, zvukové), napriek istej nevyváženosti sa upevnila spisovná výslovnosť a zvýšila sa jazyková kultúra predovšetkým písaných prejavov spisovného jazyka. Pokračovala štýlová diferenciácia spisovnej slovenčiny a jej výrazových prostriedkov: popri odbornom (náučnom) a administratívnom štýle sa ďalej vypracúval najmä publicistický a hovorový štýl.

Spoločenské podmienky boli priaznivé aj pre rozvoj slovakistického bádania. Rozvojom Slovenskej akadémie vied a vysokoškolských fakúlt sa utvorila dobrá kádrová a materiálová základňa výskumu spisovnej slovenčiny aj celého nášho národného jazyka a jeho fungovania v socialistickej prítomnosti aj v predchádzajúcich vývinových etapách. Vznikli mnohé základné diela o slovenčine, vyšlo veľa monografií zaoberajúcich sa čiastkovými otázkami spisovnej slovenčiny aj ostatných podôb slovenského národného jazyka i jeho dejín, v časopisoch a zborníkoch sa publikovalo veľké množstvo štúdií a článkov

venovaných najrozmanitejším otázkam slovenského jazyka, ako aj jeho kontaktom s inými jazykmi, najmä príbuznými.

Veľká pozornosť sa venovala teoretickým a praktickým otázkam jazykovej kultúry, ktoré sa chápu ako neoddeliteľná súčasť celkovej kultúry našej socialistickej spoločnosti. O význame, ktorý sa pripisuje problémom jazykovej kultúry, prenášaniu jazykovedných poznatkov do každodennej praxe a zvyšovaniu úrovne jazykových prejavov v písanej i hovorenej podobe, svedčí okrem iného popularizačná činnosť jazykovedcov v hromadných oznamovacích prostriedkoch, ako aj osobitný časopis Kultúra slova.

O striedaní spoluhlások v slovenčine

JÁN SABOL

Spätie zvukovej a významovej roviny možno dobre pozorovať aj na nekombinačných zmenách spoluhlások, tzv. alternáciách (o alternáciách spoluhlások v slovenčine pozri Pauliny, 1968, s. 100—107; Dvonč, 1965; 1966; 1973); zvukové jednotky a vzťahy medzi nimi pri tomto jave odzrkadľujú niektoré zákonitosti významových prvkov, ohlášajúce tvarotvorné a slovotvorné procesy, zavše posúvajú do synchrónie zvukovo-kombinačné osobitosti zdedené zo starších vývinových štádií a odkrývajú svojráznosť a vývinovú dynamiku zvukovej sústavy jazyka (príklady uvádzame ďalej). To všetko spôsobuje, že v striedaní spoluhlások — podobne ako pri iných zvukových fenoménoch — sa popri nesporných zhodách s príbuznými fonickými štruktúrami prejavuje aj originalita príslušného jazykového systému.

Vo využívaní spoluhláskových alternácií (možno tu vyčleniť alternácie korelovaných a nekorelovaných konsonantov — Pauliny, op. cit., s. 100) sa v dnešnej spisovnej slovenčine odráža jednak súvzťažnosť so samohláskovými alternáciami (o ich využívaní pri modelovaní slova a tvaru v slovenčine porov. Sabol, 1977), jednak sa uplatňujú osobitné zákonitosti pri striedaní korelovaných a nekorelovaných spoluhlások a jednak sa výrazne prejavuje tlak morfologickej roviny: tendencia po jednotnej báze a tendencia po uniformite tvarov (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 48; Ružička, 1972, s. 204).

V súvislosti so súhrou samohláskových a spoluhláskových alternácií treba pripomenúť konštatovanie R. Jakobsona (1931, s. 160), že v spisovnej slovenčine ako členy kvantitatívnej korelácie vystupujú zvyčajne korelačné fonémy, zvukové jednotky so spoločným timbrom, „zafarbením" *(koňa — kôň, žena — žien, sudca — súd)*. Toto kon-

štatovanie možno rozšíriť aj na striedanie spoluhlások. „Súlad" obidvoch podsystémov (vokalického a konsonantického) sa prejavuje v tom, že v slovenčine sú veľmi frekventované alternácie korelovaných konsonantov (napr. *t/ť, d/ď, n/ň, l/ľ*). Tieto poznámky o súlade samohláskových a spoluhláskových alternácií v slovenčine možno predĺžiť do širších komunikačných súvislostí: v slovenčine prevláda „úsilie" tvaroslovného systému po jednotnej podobe bázy (v slovenčine sú teda v prevahe menej rozlíšené alternanty). S týmito zákonitosťami — zdá sa — súvisí menšia homonymita relačných morfém (pádových a osobných prípon) v slovenčine. Výsledné tvary sú tak vo vzťahu lexikálnej a gramatickej zložky „vyvážené", znižuje sa pri nich komunikačné riziko a potvrdzuje sa ich funkčné uspôsobenie a efektívnosť (Sabol, 1976, s. 441—442, 445—446).

„Obľúbenosť" alternácií korelovaných spoluhlások a ústup alternácií nekorelovaných spoluhlások v slovenskom tvarosloví sú očividné. Striedanie korelovaných spoluhlások *t/ť, d/ď, n/ň, l/ľ* systémovo prebieha v nom. pl. pri podstatných menách typu *chlap (huncút/huncúti, kadet/kadeti, potmehúd/potmehúdi, lord/lordi, velikán/velikáni, Slovan/Slovania, generál/generáli)*, v lok. sg. pri skloňovacích typoch *dub a mesto (agát/pri agáte, limit/v limite, hrad/na hrade, fond/ /vo fonde, balkón/na balkóne, spln/pri splne, obal/na obale, ventil/ /o ventile; blato/v blate, percento/o percente, hniezdo/v hniezde, stádo/pri stáde, brvno/na brvne, lano/na lane, čelo/na čele, sídlo/v sídle)*, v dat. a lok. sg. skloňovacieho typu *žena (autorita/autorite, zákruta/ zákrute, balada/balade, móda/móde, anténa/anténe, koruna/korune, parabola/parabole, píla/píle)*; alternácia *t/ť* sa uplatňuje pri podstatných menách typu *hrdina* s morfémou *-i* v nom. pl. *(huslista/husliști, táborita/táboriti)*, alternácia *l/ľ* v lok. sg. a v nom. a ak. pl. pri niektorých prevzatých slovách patriacich do typu *stroj (bicykel/na bicykli, bicykle)* a ojedinele v gen. pl. substantív skloňovacieho typu *žena (medaila/medailí)*. Treba pripomenúť aj bohaté alternácie pri tvorení gen. pl. s vkladným *e, ie* pri podstantých menách skloňovacích typov *žena (matka/matiek, katedra/katedier, hunka/huniek, šelma/šeliem), ulica (Selce/Seliec, Žbince/Žbiniec), mesto (zvieratko/zvieratiek; krídlo/krídiel; vlákenko/vlákeniek; tylko/tyliek)* a *srdce (zrnce/zrniec, krídelce/krídeliec, okience/okieneč, skielce/skieleč)*. Systémový priebeh alternácií korelovaných spoluhlások možno pozorovať aj pri tvorení slovesných tvarov *(hrnúť/hrniem, hrni; chudnúť/chudnem)*. Ako ukazujú príklady, uvedenej alternácii sa pred relačnými morfémami s *i-ovou* a *e-ovou* zložkou a pred vkladnými hláskami *e, ie* príslušné spoluhlásky podriaďujú i v prevzatých slovách (pozri o tom aj Kráľ, 1975; 1975 a). Alternácie korelovaných spoluhlások sú rovnako bohaté aj pri odvodzovaní slov *(plot/plôtik, schod/schodík, lán/láník, sokol/*

/sokoľík; kvet/kvieťa, had/háďa, žena/žieňa, vyžla/výžľa; teta/teťička, paráda/paráďička, žena/žeňička, tehla/tehľička a pod.; podobné slovotvorné paradigmy a ďalšie príklady pozri u Paulinyho, op. cit., s. 102—104 a Horeckého, 1971).

Alternácie nekorelovaných konsonantov sa v slovenskom tvarosloví obmedzujú najmä pôsobením uvedených morfologických tendencií. Pri skloňovaní substantív typu *chlap* je v nom. pl. pravidelná alternácia *k/c (vojak/vojaci, žiak/žiaci, úradník/úradníci;* ide tu o signál príznaku životnosti), avšak vo viacerých prípadoch sa pritlmuje priberaním pádovej prípony *-ovia (ujček/ujčekovia, predok/predkovia, svák/svákovia, Ink/Inkovia* — pozri v Morfológii slovenského jazyka, s. 80—81); alternácia *ch/s* už nie je taká produktívna *(hajdúch/hajdúsi, valach/valasi, beloch/belosi,* ale *moloch/molochovia, šach/šachovia, ozembuch/ozembuchovia, vydriduch/vydriduchovia, eunuch/eunuchovia, Vojtech/Vojtechovia, vetroplach/vetroplachovia);* pri tvarotvornom základe zakončenom na *-g* a *-h* sa slovenčina vyhýba alternácii tým, že v tomto tvare sa používa len morféma *-ovia,* pred ktorou alternácie nie sú *(stratég/stratégovia, druh/druhovia).* Rovnako v lok. sg. pri substantívach skloňovacieho typu *dub* a *mesto* sa k tvarotvornej báze zakončenej na *-k, -g, -h, -ch* pripája morféma *-u,* pred ktorou alternácia neprichádza do úvahy *(stolík/na stolíku, vínko/pri vínku, mozog/v mozgu, tango/o tangu, hloh/pri hlohu, blaho/o blahu, orech/na orechu, ucho/ v uchu);* pri podstatných menách ženského rodu patriacich do typu *žena* alternácie nekorelovaných spoluhlások nenastávajú ani pred pádovou príponou *-e* v dat. a lok. sg. (pozri aj Oravec, 1974, s. 183) — tlak morfologickej roviny sa tu presadil definitívne. Alternácie nekorelovaných konsonantov sa pri slovesách uplatňujú len v neproduktívnych typoch *niesť (piekol/pečie, striehol/strežie)* a *česať (skákať/skáče, páchať/páše, luhať/luže).* V súčasnosti pri type *česať* badať silný vnútorný pohyb: z tejto dnes už uzavretej skupiny slovies postupne prechádzajú slovesá k živému, produktívnemu typu *chytať,* čo sa prejavuje v množstve dvojtvarov pri mnohých slovesách; tento „rozpad" typu *česať* podporujú aj konsonantické alternácie (Morfológia slovenského jazyka, s. 447—448), ktoré nie sú v súlade s celkovou tendenciou slovenskej morfológie po jednotnej báze. Skutočnosť, že práve v rámci tohto typu sa alternácie využívajú ako signál expresívneho príznaku (ibid., s. 448), svedčí o tom, že tento fonologický jav sa tu postupne vysúva do periférneho systému (o centrálnom a periférnom fonologickom systéme porov. Romportl, 1973, s. 21—27).

Alternácie nekorelovaných konsonantov (ide o striedanie *k, ch, h, g* s tupými sykavkami: *krok/krôčik, orech/oriešok, breh/briežok, striga/strídža* a pod.) sa na rozdiel od tvaroslovia systémovo uplatňujú pri derivácii (Sabol, 1976, s. 443, 446; tam aj príslušný odkaz). Je to

ďalší zvukový signál na rozlíšenie tvarotvorného a slovotvorného procesu v spisovnej slovenčine (o niektorých podobných fonických znakoch sme hovorili na inom mieste — Sabol, 1977).

Úvahy o spoluhláskových alternáciách v spisovnej slovenčine nám boli dobrým podnetom na sledovanie vzťahu zvukových a významových jednotiek nášho jazyka, súčinnosti čiastkových zvukových systémov a ich synchronického pohybu. Opäť sa potvrdilo, že zvuková sústava jazyka nepracuje izolovane; v jej zákonitostiach sa presadzujú požiadavky vyplývajúce z podstaty jazykovej komunikácie — prenosu významovej informácie.

Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov

LITERATÚRA

DVONČ, L.: K alternáciám g/dž, g/ž, g/č, g/c a g/ø v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, *16,* 1965, s. 20—37.

DVONČ, L.: K otázke spoluhlásky ľ v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, *17,* 1966, s. 75—84.

DVONČ, L.: Fonéma dž v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, *24,* 1973, s. 77—82.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 254 s.

JAKOBSON, R.: Z fonologie spisovné slovenštiny. In: Slovenská miscellanea. Sborník věnovaný univ. prof. Dr. Albertu Pražákovi k třicátému výročí jeho literární činnosti. Red. J. Jirásek a F. Tichý. Bratislava 1931, s. 155—163.

KRÁĽ, Á.: Zdomácňovanie cudzích slov a výslovnosť t, d, n, l — ť, ď, ň, ľ v prevzatých slovách (Kapitoly zo slovenskej ortoepie). Kultúra slova, *9,* 1975, s. 68—72.

KRÁĽ, Á.: Spoluhlásky t, d, n, l — ť, ď, ň, ľ v prevzatých slovách (Kapitoly zo slovenskej ortoepie). Kultúra slova, *9,* 1975 (a), s. 101—106.

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

ORAVEC, J.: Základné fonologické protiklady — základné princípy formálnej morfológie slovenských substantív. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. Ročník 23—24. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 179—184.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 126 s.

ROMPORTL, M.: Studies in Phonetics. 1. vyd. Prague, Academia 1973. 217 s.

RUŽIČKA, J.: Typológia slovenskej morfológie. In: Studia Academica Slovaca. 1. Prednášky VIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1972, s. 201—210.

SABOL, J.: Súčinnosť fonologickej a morfologickej roviny spisovnej slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, ALFA 1976, s. 421—449.

SABOL, J.: Kvantita a rytmický zákon v slovenčine. Kultúra slova, *11*, 1977, s. 193—197.

Text a kontext

JÁN FINDRA

Text a *kontext* zaraďujeme k základným jazykovoštylistickým pojmom. Sú navzájom vo vzťahu podradenosti. *Text* ako zovšeobecnený pojem stojí nad kontextom: kontext sa „konštituuje" vnútri textu. Text treba zároveň dávať do súvislosti aj s takými kategóriami, ako je *prehovor, jazykový prejav, slohový útvar* i *žáner*. V bežnej jazykovej praxi, ale aj v odbornej literatúre sa zamieňavo používajú najmä pomenovania *text* a *jazykový prejav* (prípadne *prehovor*).

Text možno definovať jednak z obsahového a jednak z formálneho hľadiska. Z obsahového hľadiska text chápeme ako postupnosť motívov alebo postupnosť epických prehovorov. O postupnosti motívov hovoríme v lyrickom texte, zatiaľ čo epický text predstavuje postupnosť epických prehovorov. Pravda, motív ako najmenšia obsahovo-tematická jednotka sa uplatňuje aj v epickom texte. Pripomíname, že ako epický prehovor hodnotíme úseky textu, ktoré v epickom diele prisudzujeme postave alebo rozprávačovi. Práve preto, že napr. v prozaickom diele sa prehovory postáv spravidla striedajú jednak navzájom a jednak s pasážami rozprávačovho textu, epický text hodnotíme ako postupnosť epických prehovorov.

Aj vedecký text predstavuje z obsahového hľadiska postupnosť motívov. Motívom v tomto prípade je relatívne samostatný myšlienkový celok ako súčasť celého textu.

Z formálneho hľadiska text charakterizuje postupnosť jazykových prvkov (najmä viet) a postupnosť nadvetných výstavbových prostriedkov, ako je odsek, autorská reč, priama reč atď.

Motívy a epické prehovory sú v texte usporiadané na základe istých princípov; sú medzi nimi formálne a významové vzťahy. Formálne vzťahy sa realizujú prostredníctvom jazykových prvkov a nadvetných výstavbových prostriedkov.

Text ako všeobecnejší pojem stojí nad pojmom *jazykový prejav*, ale aj nad pojmom *slohový útvar, žáner*, a pravdaže aj nad pojmom *kon-*

text. Tieto pomenovania ako synonymá sú k termínu *text* vo vzťahu podradenosti. Pomenovanie *text* používame vždy, keď netreba „menovite" uvádzať, o aký konkrétny jazykový prejav ide, resp. keď nie je potrebné uvádzať žánrové zaradenie javu. V tomto zmysle môžeme každý jazykový prejav (prehovor) i žáner (napr. román) pomenovať textom. Názorne si to ukážeme na príklade z umeleckej literatúry.

Vieme napríklad, že takmer v každom epickom diele (najmä prozaickom) môžeme vydeliť úseky rozprávačského prejavu a úseky, ktoré hodnotíme ako prehovory postáv. V prvom prípade máme v rovine formy pasáže autorskej reči, v druhom prípade priamu reč. Takto sa delí nielen román, ale aj novela, poviedka a iné epické diela. Ak nemáme v úmysle hovoriť o konkrétnom románe, novele, poviedke ako o konkrétnych jazykových prejavoch alebo ako o konkrétnych žánrových formách, použijeme termín *text.* A tak potom hovoríme, že epický text sa člení na pásmo rozprávača a pásmo postáv, resp. že v epickom texte sa používajú také stavebné prostriedky, ako je autorská reč, priama reč, polopriama reč atď. Pod pojem *epický text* ako nadradený pojem potom zaraďujeme také jazykové prejavy, ako je román, novela, poviedka, báj atď.

O strofe zasa možno hovoriť nielen v konkrétnej lyrickej básni alebo v konkrétnej veršovanej epickej skladbe, ale v akejkoľvek básnickej skladbe i kratšej básni. A tak teda takmer každý básnický text sa horizontálne člení na strofy. Preto napr. pojem *lyrický text* stojí v tomto zmysle nad pojmom *konkrétna lyrická báseň.* Ešte dodávame, že pod pojmom *lyrický text* zahŕňame básne osobnej, spoločenskej, prírodnej a reflexívnej lyriky, ale aj ódu, elégiu, pieseň atď.

Niekedy sa pod pojem *text* zaraďuje iba fixovaný prejav, teda dielo zachované v rukopise alebo vydané tlačou. Takýto text ako umelecký (vedecký) artefakt je predmetom jazykového, štylistického a literárneho štúdia (analýzy). Náuka, ktorá sa zaoberá kritickým výskumom textu, pričom uplatňuje metódy lingvistickej, štylistickej a literárnovednej analýzy, sa nazýva *textológia.*

Zatiaľ čo pojem *text* ako všeobecnejšia kategória stojí nad pojmom *jazykový prejav, kontext* možno vyčleniť iba vnútri konkrétneho jazykového prejavu, a teda i vnútri konkrétneho textu.

Kontext charakterizujeme ako súvislú časť textu, v ktorej možno určiť vzťahy a súvislosti medzi jazykovými, kompozičnými alebo aj tematickými jednotkami navzájom, resp. vzťah jednotlivého prvku k ostatným prostriedkom použitým v texte. *Kontext* je taká časť textu, ktorá je nevyhnutná na to, aby sme mohli sledovať (odhaliť) hodnotu jedného prvku na pozadí ostatných prvkov použitých v texte. Pritom v rozdielnych kontextoch môže mať ten istý prvok odlišné významy.

Hranicu kontextu nemožno určiť jednoznačne. Môžeme si to ilustro-

vať na viacvýznamovom slove *kohútik*. Na jeho významovú špecifikáciu niekedy postačí minimálny kontext, jedna veta: *Údržbár nám už opravil kohútik*. Ale aj táto veta hovorí iba toľko, že nejde o expresívnu zdrobneninu od slova *kohút*, no neurčuje, či ide o vodovodný, alebo plynový kohútik. Problém sa dá riešiť tak, že slovo *kohútik* bližšie určíme kvalifikačným prívlastkom (*Údržbár nám už opravil vodovodný kohútik*), alebo ho budeme sledovať na pozadí širšieho kontextu: *V kúpelni nám už neodkvapkáva voda. Údržbár nám opravil kohútik*. Z takéhoto kontextového zaradenia je jasné, že ide o vodovodný kohútik.

Ak by sme však chceli interpretovať vetu *Kohútika niet*, potrebujeme na to oveľa širší kontext. Sama veta nehovorí nič o tom, v akom význame sa slovo *kohútik* používa. Predovšetkým nevieme, či ide o zdrobneninu od slova *kohút*, alebo o vodovodný, resp. plynový kohútik. Nevieme ani to, či sa vetou konštatuje, že sa kohútik stratil (pričom veta môže vyjadrovať aj rezignáciu, že je zbytočné ho ďalej hľadať), alebo či sa ňou oznamuje, že niekto nedostal vodovodný (alebo plynový) kohútik v obchode. Možno predpokladať — ale aj to by mohol potvrdiť iba širší kontext —, že veta je replikou dialógu alebo aspoň časťou repliky a že teda je súčasťou dialogického textu. V mnohých uvedených prípadoch by pri špecifikovaní významu osobitnú úlohu zohrávala intonácia.

Spravidla však — najmä ak sledujeme funkčnú hodnotu kompozičných prostriedkov — potrebujeme oveľa širší kontext ako jednu-dve vety; v istých prípadoch na to potrebujeme analyzovať celý jazykový prejav. Z druhej strany zasa sú prípady, že v rozličných kontextoch (častiach) toho istého textu (napr. románu) sa ten istý prostriedok môže používať v rozmanitých funkciách. Napr. priama reč môže mať v istom prozaickom diele raz iba citátovú funkciu, inokedy zasa môže v rámci dialógu niesť príbeh atď.

Povahu a význam kontextu si osvetlíme ešte na jednom príklade. O izolovaných vetách *Už je jar. A aký teplý vzduch!* možno na prvý pohľad predpokladať, že sú súčasťou prozaického textu. Ak by sme aj tušili, že tvoria verš, nebudeme môcť určiť, či tento verš je voľný alebo viazaný. Tieto a podobné súvislosti (napr. druh rytmu, rým) zistíme iba v kontexte, v ktorom sa ukáže väzba tohto prvku (verša) s ostatnými prvkami básnickej štruktúry. Nevyhnutným kontextom, ktorý nám jednoznačne ozrejmí všetky naznačené súvislosti, je v tomto prípade jedna strofa:

Už je jar. A aký teplý vzduch!
Len keby sa urodilo múch!
Prečo sa tí druhí stále smejú?
Ja viem aj tak, že sa muchy sejú. (M. Válek, *Sýkorka*)

Ako vidno, považujeme za užitočné rozlišovať medzi pojmami *minimálny kontext* a *nevyhnutný kontext. Minimálny kontext* je najmenší kontextový celok, ktorý postačí na významovú alebo aj funkčnú identifikáciu prvku. Typickým minimálnym kontextom je syntagma. *Nevyhnutný kontext* je súvislá časť textu, ktorá je nevyhnutne potrebná na to, aby sme s istotou mohli určiť význam a predovšetkým funkčné uplatnenie sledovaného prostriedku.

V akom vzťahu je minimálny a nevyhnutný kontext?

Z jednej strany sa tieto dva pojmy prekrývajú. Je dosť prípadov, ktoré potvrdzujú, že minimálny kontext je zároveň aj nevyhnutným kontextom. Takto je to najmä pri určovaní významu (sémantiky) prostriedku. Syntagma ako minimálny kontext je zároveň aj nevyhnutným kontextom pri určovaní významu homonymných slov i pri identifikácii mnohých polysemických (viacvýznamových) pomenovaní. Ukážeme si to najprv na význame homoformy *NOS*. Na to, aby sme zistili, či ide o význam „vyčnievajúca časť tváre medzi čelom a ústami, čuchový orgán", alebo o imperatív od slovesa *nosiť*, postačí nám syntagmatické spojenie *dlhý nos* a syntagma (zároveň aj veta) *Nos drevo!* Podobne sa v rámci syntagmy špecifikujú aj významy polysemického (viacvýznamového) slova *HLAVA: ľudská (zvieracia) hlava, hlava valca, hlava štátu.* Pravdaže, minimálny kontext je tu zároveň aj nevyhnutným kontextom.

Nevyhnutný kontext však spravidla treba chápať širšie ako minimálny kontext. Kým minimálny kontext v mnohých prípadoch postačí na sémantické ohraničenie slova — najmä pri homonymii a polysémii —, nevyhnutný kontext je potrebný predovšetkým pri sledovaní funkčného uplatnenia prvku. Preto je to smerom hore dynamická (neohraničená) časť textu. Môže to byť — ako sme videli — syntagma (minimálny kontext), ale častejšie je to rozsiahlejšia časť textu, ba i celý jazykový prejav. V ojedinelých prípadoch sa súčasťou nevyhnutného kontextu môžu stať i mimotextové súvislosti (mimojazykový kontext).

V nasledujúcom príklade nevyhnutný kontext na identifikovanie prvku predstavujú dve strofy básne:

Chlapec, oči bystré ako rys,
vyhľadáva zvonce, behá hrou.
Ach, convallaria majalis!
Už aj stojí s kytkou pred Violou.

Zvonia zvonce v prstoch, či v jej hlase?
Celý bez seba je z toho zvuku.
— Všetky dávaš mi? A čo ty chceš?
— Ja nič nechcem ... Chcem len ... bozkať ruku.
(J. Smrek, *Nerušte moje kruhy*)

Pravda, na sémantickú identifikáciu slova *zvonce* nepotrebujeme obidve strofy, no nevystačíme ani s minimálnym kontextom *(vyhľadáva zvonce)*. S istotou nám však určí uplatnený význam tohto slova prvá strofa (modrokvetá rastlina z čeľade zvončekovitých, convallaria majalis). Vzhľadom na jeho významovú špecifikáciu je táto strofa nevyhnutným kontextom. No vzhľadom na sledované funkčné uplatnenie tohto lexikálneho prostriedku sa nevyhnutným kontextom stávajú obidve strofy. Len na pozadí tohto kontextu môžeme sledovať, ako sa sémantická divergencia polysemického slova využíva na vyvolanie asociačného „rozptylu" vo vedomí prijímateľa. Práve na napätí medzi možnými významami slova *zvonce* a kontextom je vybudovaná esteticky exponovaná metafora v otázke *Zvonia zvonce v prstoch, či v jej hlase?*

Rozdiel medzi minimálnym a nevyhnutným kontextom možno dobre ukázať na príklade:

A poznáte Senicu?
Tam zas chytil jeden starký opicu.
„Starká!"
zvolal.
„Idem domov s opicou!"
Starká stála za dverami s rajnicou.

(L. Feldek, *Stratený zverinec*)

Minimálny kontext *chytil jeden starký opicu — Idem domov s opicou* by poukazoval na význam „zviera, cicavec z rodu primátov". Až na pozadí nevyhnutného kontextu, ktorým je celá strofa, sa ukáže, že *chytil starký opicu* = opil sa. Zároveň sa ukáže aj funkčná hodnota tohto postupu, totiž aktualizácia slova *opica* na princípe polysémie (kto sa opije, podobá sa opici). Táto sémantická aktualizácia sa tu stáva prostriedkom vtipného, humorného ladenia textu.

Nakoniec pripomíname, že v súvislosti s ústnym jazykovým prejavom sa hovorieva aj o mimojazykovom kontexte. Mimojazykový kontext predstavuje situácia (prostredie), ktoré sa stáva „spoluhráčom" jazykových prvkov. Napr. na pozadí mimojazykového kontextu sa stáva významovo jednoznačnou výpoveď *Vráť mi to!* Zo situácie vyplýva, na čo sa poukazuje zámenom *to*.

Za súčasť mimojazykového kontextu možno rátať aj mimojazykové výrazové prostriedky, ako je napr. gesto, mimika a pohyb.

Pedagogická fakulta
Podlavická cesta, Banská Bystrica

LITERATÚRA

)BAJZÍKOVÁ, E.: O jazykovej výstavbe textu. Kultúra slova, *10,* 1976, s. 65 n.

MIKO, F.: Text a štýl. 1. vyd. Bratislava, Smena 1970.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, SPN 1977.

SKALIČKA, V.: Text, Kontext, Subtext. In: AUC — Philologica, *3,* 1961, Slavica Pragensia III, s. 73 n.

Vymedzovací význam predložky pre v slovenčine

JÁN HORECKÝ

Významové pole slovenskej predložky *pre* sa obyčajne člení na štyri výrazne diferencované zložky. Rozlišuje sa význam príčinný, zreteľový, prospechový a účelový (resp. cieľový). Pritom sa konštatuje, že príčinný význam je prvotný, kým účelový význam je druhotný (Oravec, 1968). Toto tvrdenie však nie je celkom presné, lebo predložka *pre* má aj prvotný účelový význam v spojení s osobnými menami, resp. s pomenovaniami osôb. Napr. *Kúpil topánky pre deti. Biela palica je užitočná pre slepcov.* Ak sa vezme do úvahy, že veľmi často sa nedá zreteľne rozlíšiť prospechový a účelový význam, ba ani príčinný a účelový význam, sotva bude pre prax výhodná poučka, ktorá sa z tohto rozloženia významov predložky *pre* vyvodzuje pre jazykovú prax. Podľa tejto poučky by sa totiž predložka *pre* nemala používať v účelovom význame (porov. 1000 poučení), a preto všade tam, kde nejde o vyslovene príčinný význam, nahrádza sa (aspoň v praxi niektorých redaktorov a jazykových upravovateľov) predložka *pre* predložkou *na.* Potom však vznikajú aj také nevhodné spojenia ako *priestor na realizmus* popri spojeniach typu *priestor na stavbu domu,* kde je účelový význam zreteľný predovšetkým vďaka spojeniu s dejovým podstatným menom *stavba.* V spojení *priestor na realizmus* nejde o účel, ale o vymedzenie istej oblasti. Toto vymedzenie sa práve vhodne vyjadruje predložkou *pre: priestor pre realizmus.*

Pri úvahách o používaní predložky *pre* zdá sa účelné osobitne vyčleniť postavenie predložky *pre* po slovesách, kde táto predložka vlastne tvorí súčasť slovesnej väzby. Napr. *pracovať pre niekoho, pre niečo, rozhodnúť sa pre niečo, potrebovať pre rast, dozrieť pre hrob.* Ďalej treba osobitne skúmať používanie predložky *pre* v príslovkových určeniach, lebo tu je práve najzreteľnejší príčinný význam: napr. *pre chorobu neprišiel, pre istotu poviem ešte raz.* A napokon si treba

všimnúť veľkú skupinu prípadov, kde predložka *pre* vlastne uvádza nezhodný prívlastok. V takomto postavení ide o vymedzenie platnosti určovaného mena. Prívlastky uvádzané predložkou *pre* vymedzujú oblasť, pole pôsobnosti, v ktorej sa uplatňuje, v ktorej pôsobí alebo je činný objekt pomenovaný v hlavnom člene združeného pomenovania (o združenom pomenovaní hovoríme preto, že najčastejšie ide nie o voľné spojenia, ale o ustálené zvraty fungujúce ako pomenovania rozličných inštitúcií).

K inštitúciám tohto typu patria predovšetkým výskumné ústavy. V názvoch ústavov sa oblasť činnosti (Horecký, 1965) vymedzuje prídavným menom (*Anatomický ústav, Očná klinika*), ale aj nezhodným prívlastkom v genitíve (*Ústav práce, Ústav baníctva, Ústav štátu a práva*). Časté sú aj názvy inštitúcií s genitívnym prívlastkom typu *Katedra všeobecnej biológie.* Ale ak sa oblasť činnosti pomenúva dejovým slovom, t. j. slovesným podstatným menom alebo dejovým podstatným menom, prevažuje prívlastok uvádzaný predložkou *pre.* Napr. *Ústav pre ďalšie vzdelávanie učiteľov, Ústav pre kontrolu liečiv, Ústav pre rajónové plánovanie, Ústav pre výskum rúd, Ústav pre výskum výživy ľudu, Ústav pre projektovanie potravinárskych závodov.* Popri slove *ústav* môžu byť základom takýchto pomenovaní aj iné významovo blízke slová, napr. *Úrad pre normalizáciu a meranie.*

K inštitúciám uvedeného druhu patria aj rozličné organizácie, výbory a komisie. Napr. *Organizácia pre oslobodenie Palestíny, Organizácia pre spoluprácu v železničnej doprave, Zväz pre spoluprácu s armádou, Výbor pre cestovný ruch, Vládny výbor pre vedu a techniku vlády ČSSR, Výbor pre vysoké školy, Slovenská komisia pre vedecké hodnosti, Komisia pre investičnú výstavbu SAV, Komisia pre koordináciu výskumu Vysokých Tatier, Komisia pre zaraďovanie vedeckých pracovníkov do vedeckých stupňov, Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a umení pri SAV, Slovenská spoločnosť pre vedy poľnohospodárske, lesnícke a potravinárske, Vedecké kolégium SAV pre jazykovedu a vedy o literatúre a umení.*

Nezriedka býva takéto vymedzenie v podtitulkoch časopisov. Napr. *Slovenská reč — časopis pre výskum slovenského jazyka, Kultúra slova — časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu.*

Je prirodzené, že oblasť činnosti treba vymedziť aj pri rozličných profesiách, teda pri názvoch osôb. Napr. *žeriavnik pre obsluhu mostových žeriavov.* Veľmi často tu však nejde o profesiu vo vlastnom zmysle, ale o vymedzenie pôsobnosti istého pracovníka. Napr. *referent pre civilnú obranu, referent pre bezpečnosť a ochranu zdravia, pracovník pre sociálnu starostlivosť, odborný asistent pre výskum, prorektor pre vedecký výskum, prodekan pre denné štúdium, pracovník pre mzdovú kontrolu.*

Kolísanie, resp. konkurencia predložiek *pre, na, do* môže nastať najmä po slovese *prijať/prijímať*. Ak sa pôsobnosť vymedzuje uvedením pracoviska, na ktorom má prijímaný pracovník pôsobiť, vyhovuje predložka *do:* napr. *pracovníčka do bufetu, pracovník do finančného oddelenia, technik do konzervárne, pracovník do motorových dielní.* Ale ak sa má zdôrazniť skôr oblasť činnosti, bez presnejšieho vymedzenia pracoviska, treba použiť predložku *pre,* lebo takéto vymedzenie je širšie, všeobecnejšie: *pracovník pre finančné oddelenie, pracovník pre prevádzku.* Je to najmä v takých prípadoch, kde ani nemožno predvídať, kde sa bude požadovaná činnosť vykonávať. Napr. vymedzenie *mechanická predvýroba* vôbec nevyjadruje miesto, ale istý stupeň vo výrobnom procese, preto v takýchto prípadoch je na mieste predložka *pre: pracovník pre mechanickú predvýrobu.*

Ani v dvojici *na — pre* nejde vždy o konkurenciu, lebo možno dosť presne vymedziť, kedy treba použiť predložku *na* a kedy predložku *pre.* Spojenia ako *odborný asistent na zastupovanie* (napr. počas materskej dovolenky inej asistentky) a *odborný asistent pre výskum* ukazujú, že je zreteľný rozdiel medzi účelom (pracovník sa prijíma preto, aby zastupoval) a vymedzením oblasti (pracovník sa prijíma preto, aby pracoval vo výskume). Spojenie *technológ na prípravu výroby* je konkrétnejšie vymedzenie ako spojenie *technológ pre prípravu výroby,* predložkou *pre* sa tu zasa vymedzuje pôsobnosť. Treba pripomenúť, že niektoré dejové mená, napr. *príprava, výroba,* už nevyjadrujú len dej, ale aj istú oblasť činnosti, resp. istú organizačnú jednotku. Preto treba rozlišovať vymedzenie účelu napr. v spojení *prijať pracovníkov na výrobu stavebných strojov* a vymedzenie pôsobnosti v takých spojeniach ako *prijať pracovníka pre výrobu* (v zmysle organizačnej jednotky). Podobný rozdiel je aj v spojeniach *prijať pracovníka na manuálnu prácu* a *prijať pracovníka pre kádrovú prácu:* kým v prvom prípade ide o konkrétnu činnosť, v druhom prípade ide o istý úsek, ktorý sa označuje ako *kádrová práca, práca s kádrami.*

Záverom možno povedať, že predložka *pre* má v dnešnej slovenčine okrem zreteľného príčinného významu aj význam, ktorý by sme mohli nazvať vymedzovacím významom, lebo vymedzuje pole pôsobnosti, oblasť činnosti. V tomto význame sa uplatňuje predovšetkým v názvoch rozličných inštitúcií, ale aj pri vymedzovaní pôsobnosti pracovníkov v rozličných zariadeniach.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: Názvy vedeckých ústavov. Slovenská reč, *30,* 1965, s. 286—291.

ORAVEC, J.: Predložka pre v dnešnej slovenčine. Kultúra slova, *2,* 1968, s. 129—135.

1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 320 s.

Sémantický rozbor pomenovaní kupujúcich osôb

JAROSLAV KITA

Náročné úlohy, ktoré socialistický vnútorný obchod plní v záujme uspokojovania stále rastúcich potrieb obyvateľstva, nám núkajú príležitosť pristaviť sa aj pri niektorých základných pomenovaniach nositeľov obchodnej činnosti. Pomenovania vzťahujúce sa na účastníkov obchodnej činnosti môžeme skúmať vo väčších celkoch, ktoré majú svoju vnútornú organizáciu — v sémantických poliach. Podľa toho, či vo význame slova dominuje pojem kúpy alebo predaja, rozlišujeme:
— sémantické pole kupujúcich osôb,
— sémantické pole kupujúcich a predávajúcich osôb,
— sémantické pole predávajúcich osôb.

V tomto príspevku si všímame sémantické pole kupujúcich osôb. Sémantickým poľom kupujúcich osôb voláme skupinu slov, ktoré sú svojím významom tesne navzájom spojené. Tvoria ho významy slov, ktoré uvádzame v tabuľkách. Významom slova na tomto mieste budeme rozumieť určitú množinu diferenciálnych sémantických príznakov alebo komponentov významu. Komponenty významu považujeme za elementy množiny. Množiny sa navzájom odlišujú v závislosti od množiny príznakov (komponentov významu), ktorými sa jeden pojem odlišuje od pojmu iného. Potom sémantické pole kupujúcich osôb tvoria významy slov so spoločnými komponentmi, t. j. významy, ktoré sa nachádzajú vo vzťahu rovnosti, prísneho priradenia, prípadne vytvárajú prienik. Pri konštrukcii sémantického poľa kupujúcich osôb vychádzame z pojmu a hľadáme, ako sa daný pojem vyjadruje. (Samo zostrojenie je procesom sformulovania množín vymenovaním elementov množiny, v našom prípade elementov významu.) V tabuľkách vymenúvame komponenty významu skúmaných slov; určenie komponentov pokladáme za nevyhnutnú súčasť sémantického rozboru. Takýmto odhaľovaním mikroštruktúry slova určuje sa jeho sémantika i jeho miesto v slovnej zásobe.

Vzťahy, ktoré utvárajú dve množiny navzájom, využívame pri grafickom znázornení sémantického poľa pomenovaní kupujúcich osôb.

Principiálnu štruktúru graficky znázorneného sémantického poľa pomenovaní kupujúcich osôb tvoria významy slov, v ktorých daný pojem dominuje (pojem kúpy). Jadro poľa tvorí synonymný rad slov *kupujúci — kupec — kupovateľ,* spätý s pomenovaním poľa. Dominujúcim slovom v rade synoným je slovo *kupujúci,* k nemu sa priraďuje pomenovanie druhu, t. j. *kupiteľ.* Tieto slová sú vo vzťahu rod > druh: *kupujúci > kupiteľ.*

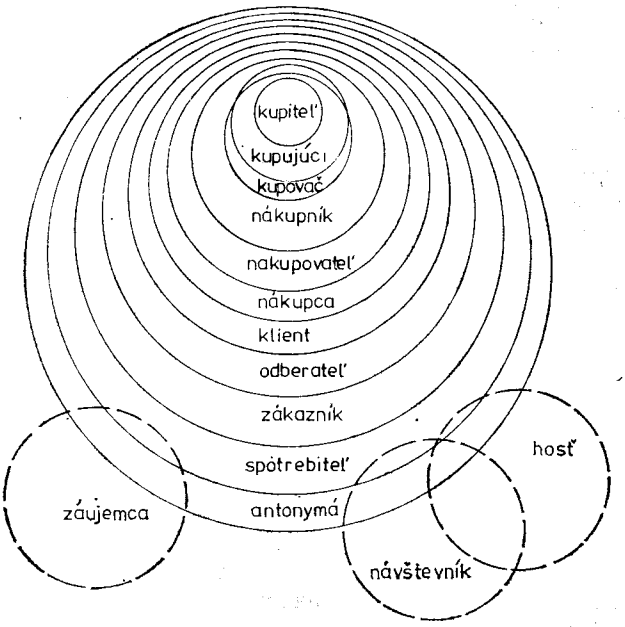

Grafické znázornenie sémantického poľa kupujúcich osôb.

Sémantické pole pomenovaní kupujúcich osôb smerom od jadra tvorí určitý štruktúrny celok, charakterizovaný hierarchiou množín skúmaných slov. Množiny sa od jadra vzďaľujú, resp. sú k jadru bližšie v závislosti od sémantických príznakov, ktoré obsahujú. Vzťah prísneho priradenia platí v rámci jednotlivých množín navzájom a všetkých množín okrem množiny *záujemca, návštevník, hosť.* Množina

Tabuľka 1. Sémantické pole kupujúcich osôb

1. Osoby, ktorých typickým príznakom je akt spotreby	2. Osoby, ktorých typickým príznakom je kúpa tovaru	
Spotrebiteľ (konzument, kupujúci, odberateľ) — osoba — spotreba pre seba — priamo, t. j. kúpou — musí získať — na objednávku — inak, napríklad darovaním — za protihodnotu	Kupujúci — osoba — kupuje — raz — pravidelne — za protihodnotu	Kupovač (kupujúci, zákazník) — osoba — kupuje — sústavnejšie — za protihodnotu
	Kupec — osoba — kupuje — raz (napr. dom) — pravidelne (v obchodnej jednotke) — za protihodnotu	Kupiteľ (zastaraný právnický termín) — osoba — kupuje raz — za protihodnotu
	Kupovateľ (zastaraný právnický termín; kupujúci, kupec, zákazník) — osoba — kupuje — raz — pravidelne — za protihodnotu	

Tabuľka 1 — pokračovanie. Sémantické pole kupujúcich osôb

3. Osoby, ktorých typickým príznakom je nákup	4. Osoby, ktorých typickým príznakom je „objednávka“	5. Osoby, ktorých typickým príznakom je potenciálnosť kúpy tovaru
Nakupovač (nakupovateľ, kupujúci, nákupca) — osoba — poverená kúpou (je zamestnancom) — za protihodnotu	Zákazník (kupujúci) — osoba — kupuje — na objednávku — priamo — za protihodnotu	Hosť (návštevník) — osoba — príchod do obchodu — získať na spotrebu — kúpou — objednávkou
Nakupovateľ (nakupovač) — osoba — kupuje — raz — pravidelne — za protihodnotu	Klient (zákazník) — osoba — kupuje služby obchodu — na objednávku — priamo — za protihodnotu	Návštevník (hosť) — osoba — príchod do obchodu — nezáväzné informácie
Nákupník — osoba — kupuje — za protihodnotu	Odberateľ — osoba — zaväzuje sa prevziať — kúpou — objednávkou — za protihodnotu	Záujemca — osoba — zvýšený záujem o kúpu — za protihodnotu

spotrebiteľ sa tak rozkladá na rad nepretínajúcich sa podmnožín, vynímajúc množiny *kupujúci — kupovač,* ktoré tvoria prienik. Okraj sémantického poľa kupujúcich osôb pretínajú množiny *záujemca, návštevník* a *hosť.* K menu poľa sa v grafickom znázornení vzťahujú antonymá, t. j. slová opačného významu *(predavač, kramár* atď.).

Ako ukazuje aj náš sémantický rozbor, jednou z dôležitých príčin sémantických zmien bývajú kvalitatívne nové javy, ktoré sú späté s rozvojom socialistického vnútorného obchodu za posledné desaťročia. Okrem iného sa tieto zmeny premietli aj do slovníka, a to tým, že sa obohacuje novými slovami (napr. *zákazník, samoobsluha),* ale aj zmenami významu slov, ktoré zodpovedajú práci obchodu a súčasným dorozumievacím potrebám spoločnosti.

Dochádzame k záveru, že vo vývoji významu sa premieta veľké množstvo činiteľov. V našom prípade ide o stále aktuálne javy a procesy v činnosti socialistického vnútorného obchodu, odohrávajúce sa neraz pred našimi očami, ktoré spolu s ďalšími činiteľmi ovplyvňujú významy skúmaných pomenovaní.

Katedra ekonomiky vnútorného obchodu VŠE
ul. Odborárov 10, Bratislava

Cudzie slová — aktuálna problematika jazykovej kultúry v MĽR

ŠTEFAN HORVÁTH

V posledných rokoch sa v maďarskej tlači častejšie objavovali štúdie a články venované problematike cudzích slov. Otázka sa stala natoľko akútna, že sa jej ujalo samo predsedníctvo Maďarskej akadémie vied a v apríli r. 1976 vyzvalo Jazykovedný a Literárny ústav MAV, aby túto problematiku preskúmali a podali návrh na jej účinné riešenie.

Po prediskutovaní tohto problému v osobitnej komisii vypracovali dvaja poprední maďarskí jazykovedci Loránd Benkő a Lajos Lőrincze definitívny návrh, ktorý potom predložili predsedníctvu MAV. Uverejnili ho aj v časopise *Magyar Tudomány* (Maďarská veda, 1977, č. 2) a *Magyar Nyelvőr* (časopis pre otázky jazykovej kultúry ako naša Kultúra slova; 1977, č. 2, s. 129—141).

Keďže riešenie problematiky cudzích slov v MĽR môže byť poučné aj pre nás, venujeme spomínanému návrhu trochu pozornosti.

V úvode autori návrhu pripomínajú aktuálnosť prediskutovania tejto otázky. Nie je to jediná problematika, ktorá by si z hľadiska jazykovej kultúry vyžadovala väčšiu pozornosť, ale predsa sa zdá, že v súčasnosti je to jeden z najaktuálnejších problémov a jeho riešenie sa už nemôže oddaľovať. Záplava niekedy úplne zbytočných cudzích slov znemožňuje totiž jasnú komunikáciu myšlienok a správne porozumenie textu, a preto je spoločensky škodlivá a nebezpečná.

Vzájomná výmena slov pri jazykových kontaktoch, ako aj preberanie slov z iných jazykov je prirodzený jav. Sú však s nimi rozmanité problémy. Predovšetkým je to otázka ich potrebnosti či zbytočnosti, ďalej sú to ťažkosti s ich výslovnosťou, pravopisom, morfologickou adaptabilnosťou a pod.

Objavenie sa väčšieho množstva cudzích slov v jazyku je spoľahlivým indikátorom zrýchleného kultúrneho vývinu spoločnosti, najmä pod vplyvom vonkajších činiteľov. Vo vývine maďarčiny takými obdobiami boli: reformácia, osvietenstvo a tzv. reformné obdobie (reformkor, od r. 1825 do r. 1848). Do tohto nepriaznivého vývinu však úspešne zasiahli rôzni kultúrni činitelia, najmä spisovatelia, jazykovedci, zostavovatelia slovníkov, ale aj iní, ktorým sa podarilo utvoriť namiesto cudzích slov vhodné maďarské výrazy. Bolo to v období tzv. jazykovej obnovy (nyelvújítás; koniec 18. a začiatok 19. storočia).

Podobný, ale ešte intenzívnejší kultúrny rozvoj maďarskej spoločnosti nastal po druhej svetovej vojne, po oslobodení, v období budovania socializmu, vedecko-technickej revolúcie a intenzívnych medzinárodných stykov. Tento proces obohatil maďarčinu ohromným množstvom cudzích slov, čo sa nepriaznivo odráža v plnení jej spoločenských funkcií. Ich počet sa zvýšil najmä v posledných desiatich rokoch. Výdatným prameňom, z ktorého sa rozširujú, je predovšetkým profesionálny slang. Hoci používanie cudzích slov vo vede je odôvodnené, predsa by sa vedci mali ich zbytočnému hromadeniu (vedec by radšej povedal kumulácii) vyhýbať. V návrhu sa na takúto hypertrofiu cudzích slov uvádza viac príkladov. Jeden z nich uvádzame: *Az anyagok komplex anorganikus-organikus mobilizációs dinamizmusának kutatása* (Výskum komplexného anorganicko-organického mobilizačného dynamizmu materiálov; MTA — almanach 1976).

Jazykovedný ústav MAV dostáva takmer denne sťažnosti od občanov, že pre veľké množstvo cudzích slov sú im mnohé prejavy v hromadných oznamovacích prostriedkoch ťažko zrozumiteľné. Verejnosť sa právom pohoršuje nad výrazmi používanými v pohostinstve, v obchode a v zábavných podnikoch, ako sú napr.: *disc jockey club, night club, drink bar, snack bar, preshave, aftershave, after bath, body milk, hidratáló krém, szuperett.* Úradné kruhy odôvodňujú ich používanie tým, že to vyžaduje cudzinecký ruch.

V ďalšej časti návrhu sa hovorí o príčinách a o následkoch šírenia sa cudzích slov.

Príčinu ich veľkej záplavy a nadmerného používania najmä v odborných kruhoch treba vidieť — ako to poznamenávajú autori návrhu — v tej radostnej skutočnosti, že svet sa vyvíja a my sa vyvíjame s ním. V dôsledku vedecko-technickej revolúcie kráčajú všetky vedné disciplíny míľovými krokmi dopredu, ba vznikajú aj nové výskumné odbory, ako napr. kozmické výskumy a výpočtová technika. Preto bolo treba prevziať s novými poznatkami aj ich medzinárodné označenia, termíny, ako sú *televízia, tranzistor, komputer, know-how, sputnik, marketing, output, input, feature* atď. Pre niektoré cudzie slová sa už našli vhodné domáce výrazy: *self-service — önkiszolgáló* (samoobsluha), *komputer — számítógép* (počítač), *teenager — tizenéves* a pod.

Pre mnohé cudzie odborné termíny však doteraz niet vhodných maďarských ekvivalentov. Za taký krátky čas nebolo ani možné ich utvoriť. Zároveň je však prirodzené, že niektoré z nich sa postupne udomácnia, dostanú občianske práva. Hoci v tejto oblasti je potrebná určitá tolerancia, treba sa predsa usilovať, aby sa jazyk odborných kruhov stal zrozumiteľnejším, maďarskejším. Veľké množstvo cudzích výrazov v jednotlivých vedných odboroch je totiž na prekážku demokratizácii vedeckých poznatkov, znemožňuje, aby sa výsledky bádania stali čím skôr majetkom širokých vrstiev pracujúcich. Nezdravo diferencuje spoločnosť na „zasvätencov" a na „mimostojacich" (ba niekedy až na „vylúčených"). Tento proces profesionálneho aristokratizmu, ktorý je v príkrom rozpore s kultúrnou politikou socialistického štátu, treba teda zastaviť.

Vedec si má uvedomiť, že cudzie slová môže vo väčšom množstve používať iba v užšom kruhu svojich kolegov, menej však už vo vzťahu k vedcom inej špecializácie a je prirodzené, že sa im má vyhýbať v popularizačnej činnosti.

Dnes, v čase integrácie väčšieho množstva vedných odborov, často znemožňujú nezrozumiteľné termíny užšiu spoluprácu medzi ich predstaviteľmi.

Ďalšiu príčinu šírenia sa cudzích slov treba vidieť v pohodlnosti a ľahostajnosti. Prevziať cudzie slovo je jednoduchšie ako si lámať hlavu s jeho presným významom a usilovať sa nájsť zaň vhodné domáce slovo. Treba však poznamenať, že kto považuje cudzie slovo za nepreložiteľné, pravdepodobne nechápe presne ani jeho obsah a nevie príslušný text ani správne interpretovať.

Príčinu obľúbenosti cudzích slov treba často hľadať aj v odborníckej vystatovačnosti, v predstieraní vyššej vzdelanosti a svetovej rozhľadenosti. Takýto postoj je zo spoločenského stanoviska tiež nebez-

pečný, lebo vyvoláva tendencie podceňovať hodnoty vlastného národa, čo je nezlučiteľné s ideálom socialistického človeka.

Vyskytujú sa aj také názory, že uprednostňovanie domácich slov pred cudzími je prejavom nacionalizmu a že prijímanie cudzích prvkov patrí k správnemu internacionalistickému postoju. Tieto názory sú však ideologicky nesprávne. Nerobia totiž rozdiel medzi zdravými tendenciami smerujúcimi k zvyšovaniu všeobecnej vzdelanostnej úrovne a stojacimi na pôde socialistického vlastenectva a medzi bezpodmienečne zavrhnutiahodným prenasledovaním cudzích slov živeným šovinizmom, nenávisťou k všetkému cudziemu a duševnou obmedzenosťou.

Treba predovšetkým bojovať proti tým ľudským slabostiam, ktoré vedú k nadmiernemu používaniu cudzích slov, ako sú: odborníčka vystatovačnosť, opovrhovanie inými, vychvaľovanie sa svojou kultúrnosťou, podceňovanie hodnôt vlastného národa, opičenie sa za módou atď. Vyžadujú to nielen záujmy jazyka, ale aj záujem spoločnosti. Ak sa podarí obmedziť cudzie slová na najnižšiu mieru, stanú sa kultúrne hodnoty ľahšie dosiahnuteľnými pre široké vrstvy pracujúcich a bude menej takých ľudí, ktorí majú pocit, že z jazykových dôvodov sú v nevýhodnom postavení. Ani z politických dôvodov nie je teda ľahostajné, ako sa jazyk vyvíja. Demokratizácia slovnej zásoby jazyka prispeje totiž k prehĺbeniu a zdokonaleniu socialistickej demokracie v prospech celého národa.

Na úrovni základného výskumu treba riešiť teoretické a praktické problémy spojené s otázkou preberania a používania cudzích slov.

Mnohí sa domnievajú, že z hľadiska preberania cudzích slov sú jednotlivé jazyky rovnaké, t. j. ak ich preberá ľahko jeden, tak ich nemá zavrhovať ani druhý. Skutočnosť je však iná. Napríklad indoeurópske jazyky — keďže sú to jazyky príbuzné — môžu si vzájomne vymieňať lexikálne prvky bez väčších ťažkostí. Naproti tomu v maďarčine ako ugrofínskom jazyku sa výpožičky z indoeurópskych jazykov ťažko prispôsobujú, nemajú sa o čo oprieť, pociťujú sa ako cudzie, ich významová stránka nie je priezračná a pod. Medziiným aj takéto pohnútky viedli už v minulosti maďarských kultúrnych činiteľov k pomaďarčovaniu cudzích výrazov a v tom treba vidieť aj príčinu boja fínskych kultúrnych činiteľov proti cudzím lexikálnym prvkom vo fínčine.

Na základe hlbšieho čiastkového výskumu jednotlivých oblastí jazyka treba vypracovať fonetické, morfologické, sémantické a štylistické požiadavky pomaďarčovania a tvorenia predovšetkým odborných termínov pre jednotlivé vedné disciplíny. Pomaďarčovanie sa však nemôže týkať už zaužívaných a všeobecne zrozumiteľných cudzích termínov. Výskum frekvencie cudzích slov sa má realizovať na rozsiahlom jazykovednom materiáli. V blízkej budúcnosti bude treba vydať aj slov-

ník pomaďarčených cudzích slov, ktorý by poskytoval veľmi dobré služby najmä jednotlivým redakciám. Predvída sa dokonca aj založenie špeciálneho ústavu pre odbornú terminológiu pri MAV, ktorého pracovnou náplňou by bola starostlivosť o maďarské odborné termíny.

Nakoniec návrh zhŕňa v šiestich bodoch všetky tie úlohy, ktoré jednotlivé zodpovedné inštitúcie a osobnosti majú realizovať v záujme zamedzenia šírenia zbytočných cudzích slov.

Pedagogická fakulta
Lomonosovova 1, Nitra

ROZLIČNOSTI

Neľahko sa vyberá. — Nahradzujem, a či nahrádzam?

Ľubomír Feldek patrí medzi tých našich básnikov a prekladateľov, ktorí dôkladne poprevažujú, poobracajú, ba vyobracajú slovo, kým ho použijú. Poobzerá ho zvonka a preskúma i znútra. Poťažká zvukovú i obsahovú zložku výrazu. Na základe takýchto skúseností potom ukazuje, čo mu dá dakedy roboty a času, kým si z možných výrazov celkom zámerne jeden vyberie. Je celkom prirodzené, že potom vie, prečo si ho vybral a za svojím výberom si stojí. Nech nám ako názorný príklad poslúži náznak z jeho sviežo nabádavej knižky *Z reči do reči* (vydal ju Slovenský spisovateľ v r. 1977), venovanej umeniu prekladať básne.

Len také slovo prvej vety Lautréamontovej Poézie „Nahrádzam melanchóliu odvahou...“ Desať ráz som prečiarkol „nahrádzam“ a dal tam „nahradzujem“ a desať ráz som prečiarkol slovo „nahradzujem“ a napísal som znovu „nahrádzam“, kým som sa rozhodol, či odštartuje túto skladbu trochej alebo daktyl. (s. 152)

Básnik prekladateľ si tu vyberá z dvoch možností. Spisovná slovenčina mu ponúka na označenie príslušného významu tvar slovesa *nahrádzať — nahrádzam,* ale i tvar slovesa *nahradzovať — nahradzujem.* Obidva sú správne a pomenúva sa nimi tá istá činnosť. Ktoré si má vybrať, ktoré si napokon vyberie?

Ako čítame vo Feldekovom zázname vlastnej prekladateľskej skúsenosti, pri výbere rozhodla dĺžka slova, teda rytmický prvok. Významovo rovnocenné slovesné tvary *nahrádzam* a *nahradzujem* zo zvukovej a rozmerovej stránky rovnocenné nie sú. Nie sú celkom rovnocenné svojím hláskovým zložením: v prvom je sled *samohlások a — á*

— *a*, v druhom *a — a — u — e;* a nie sú rovnocenné počtom slabík: prvé je trojslabičné, druhé štvorslabičné. A tak prvé navodzuje rytmus daktylu, druhé rytmus trocheja. Napokon sa prekladateľ rozhodol pre daktylský tok verša a tento zreteľ usmernil voľbu v prospech trojslabičného *nahrádzam*.

Príklad presvedčivo ukazuje, že rovnocenné slová nie sú vlastne nikdy celkom rovnocenné, nemajú rovnakú kontextovú hodnotu. Napríklad nie je jedno, či použijeme *i*, alebo *aj;* či si vyberieme *spýtam sa*, alebo *opýtam sa;* či sa rozhodneme napísať (povedať) *len*, alebo *iba;* či volíme *pretože*, a či *lebo;* či siahneme po variante *trocha*, alebo *trochu*, po variante *znova*, alebo *znovu;* či zaradíme do textu *dakto*, alebo *ktosi*. Rozhoduje dĺžka slova, zavážia jeho hláskové kvality so zreteľom na zvukové okolie, do ktorého sa slovo dostane, a rytmický zámer (metrum).

Feldekov príklad nebudeme kaziť dlhším vysvetľovaním. Je bohatý práve svojou názornou skratkou. Naznačuje, že najprv treba poznať slovenčinu, zásobu (inventár) jej lexikálnych i gramatických prostriedkov a len potom si možno vyberať a primerane vždy vybrať. (Keď poznáme iba jedinú možnosť vyjadrenia, o výbere sa hovoriť nedá.)

Neraz na túto prácu nepostačia ani, dá sa povedať, lekárnické vážky vlastného jazykového povedomia; pritom ani dlhé vyberanie podopreté veľkou praxou nezaručí, že si zakaždým dobre vyberieme. Dobrý štylista to po čase zistí sám, alebo mu to pripomenú čitatelia jeho textov. Nemusí ho to zarmútiť: aj v tom sa ukazuje zdravá dynamika vzostupu práce i spolupráce pri zostavovaní a brúsení umeleckých textov.

G. Horák

Majakovskovský a majakovskovskosť

V esejistickej knihe básnika a prekladateľa Ľ. Feldeka *Z reči do reči* (Slovenský spisovateľ, 1977) sme sa stretli s nezvyčajne znejúcimi neologizmami *majakovskovskosť* (s. 29) a *majakovskovský* (s. 35). Keďže z obidvoch týchto slov prvotnejším je vzťahové adjektívum, pristavíme sa najskôr pri ňom.

Adjektívum *majakovskovský* patrí medzi adjektíva tvorené od vlastných mien príponou *-ovský*. M. Marsinová v príspevku Adjektíva a adverbiá typu *benkovský, (po) benkovsky* u Alexandra Matušku (Kultúra slova, *9*, 1975, s. 264—268) poukázala na to, že ide o adjektíva (i paralelné príslovky) s významom „pripomínajúci XY, majúci charakter tvorby XY" (ibid., s. 265). Ide teda o akési skrátené, slovotvorne

vyjadrené prirovnania. Potom neprekvapuje, že adjektíva tohto typu autorka nachádza predovšetkým v jazyku literárnej kritiky a esejistiky. A v tej istej oblasti nachádzame aj Feldekovo adjektívum *majakovskovský*. Treba však hneď dodať, že aspoň rovnako časté sú tieto adjektíva aj v publicistike, najmä v športových reportážach a komentároch. Celkom bežne sme tu čítali alebo počuli o *golonkovskej bojovnosti*, o *adamcovských góloch* a pod.

Pre spomínanú významovú platnosť tohto slovotvorného typu (kondenzované prirovnanie) sú tieto adjektíva celkovo nápadným, príznakovým prostriedkom.

Ešte príznakovejšie ako celý tento slovotvorný typ vyznieva rozoberané adjektívum *majakovskovský*. Jeho špecifickosť vysvetľujú tieto dve okolnosti: 1. Adjektíva tohto typu sa zriedkavejšie tvoria od vlastných mien, ktoré majú samy formu prídavného mena. M. Marsinová medzi početnými Matuškovými neologizmami tohto typu nachádza len dve, ktoré sú odvodené od vlastného mena s formou prídavného mena: *bazovskovský* a *hronskovský*. 2. Vlastné meno, od ktorého je rozoberané adjektívum *majakovskovský* odvodené, má — podobne ako domáce mená *Bazovský* a *Hronský*, ktoré uplatnil A. Matuška, samo už formou vzťahového adjektíva s „príponou" *-ovský*, resp. *-ský*. Nové slovo sa takto stáva aj formálne, morfematicky a zvukovo nápadným.

Od rozoberaného adjektíva *majakovskovský* utvára Ľ. Feldek aj abstraktné substantívum *majakovskovskosť*. Nové slovo je utvorené celkom náležite. Jeho významová platnosť však už nie je taká zreteľná ako pri adjektíve *majakovskovský*. Len dôsledná morfematická a slovotvorná analýza ukazuje jeho skutočný význam a zároveň dokazuje jeho formálnu náležitosť. Aj toto slovo pôsobí silno príznakovo, pričom jeho príznakovosť ešte viacej umocňuje jeho zvuková výstavba. Iste práve aj táto stránka obidvoch nových slov priviedla Ľ. Feldeka, básnika s precíznym zmyslom pre zvukové kvality nášho jazyka, k ich uplatneniu v esejistickom texte.

J. Mlacek

Makalu — na Makalu

V máji 1976 dosiahli dvaja československí horolezci vrchol piatej najvyššej hory sveta Makalu (8481 m). Na titulnej strane týždenníka Slovenka (8. 10. 1976) bol tento text: *Horolezci na Makale*. Tvar na *Makale* je však nenáležitý. Zemepisný názov *Makalu* je totiž v súčasnej spisovnej slovenčine nesklonné podstatné meno stredného rodu. Ako nesklonné podstatné mená stredného roku fungujú v súčasnej

spisovnej slovenčine aj iné zemepisné názvy zakončené na *-u*, napr.: *Baku, Korfu, Honolulu* a pod. V citovanej vete *Horolezci na Makale* sa predložka *na* viaže so šiestym pádom. Pretože zemepisný názov stredného rodu *Makalu* sa neskloňuje, má aj v šiestom páde tvar *Makalu — Horolezci na Makalu.* Ani názov *Honolulu* sa neskloňuje. Preto hovoríme *o obyvateľoch Honolulu, niekto bol v Honolulu, zastať pred Honolulu* a pod.

Prídavné meno od zemepisného názvu *Makalu* sa tvorí príponou *-ský: makalský* (ako *Honolulu — honolulský* a pod.). Hovoríme preto *o makalskom horolezeckom výstupe.*

J. Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

Bulharská knižka o čistote jazyka

V poslednom čase vyšlo v Bulharsku niekoľko zaujímavých kníh týkajúcich sa jazykovej kultúry. Jednou z nich je knižka Za čist bălgarski ezik (Sofia, Narodna prosveta 1976, 96 s.), v ktorej autor Mosko Moskov venuje pozornosť všeobecným otázkam jazykovej kultúry a osobitne lexikálnej čistote jazyka.

Pojem *jazyková kultúra* obsahuje podľa Moskova tieto stránky: ľubozvučnosť (zachovávanie výslovnostnej normy), jazykovú správnosť (zachovávanie tvaroslovnej a syntaktickej normy), presnosť, jasnosť a výraznosť (ovládanie výrazových prostriedkov, najmä synonymiky, vo všetkých jazykových rovinách), výraznosť a zreteľnosť reči (využívanie štylistických možností, expresívnosti, emocionálnosti), čistotu reči (očistenie od cudzích, nesystémových jazykových prostriedkov), bohatstvo reči (obohacovanie jazyka novými domácimi aj prevzatými alebo ľudovými slovami) a správnosť písanej podoby jazyka (zachovávanie pravopisnej normy).

Pod pojmom *lexikálna čistota* autor rozumie úsilie o odstránenie cudzích slov, dialektizmov a žargonizmov. M. Moskov sa však vo svojej práci zameral iba na problémy cudzích slov. Za cudzie slová v bulharčine autor nepokladá slová slovanského a indoeurópskeho pôvodu, dávne prevzatia (pred vyše desiatimi storočiami) z gréčtiny, latinčiny a germánskych jazykov (napr. *korab, ocet, plug*) a prabulharské slová (ako *kumir, šaran*). Za cudzie pokladá slová prevzaté počas poroby z turečtiny a gréčtiny, v období obrodenia a po ňom z ruštiny a najnovšie zo západných jazykov.

Moskov rozlišuje niekoľko typov cudzích slov. Také slová, ktoré sa dávnejšie začlenili do systému bulharčiny, stali sa celonárodnými a ich pôvod sa vysvetľuje len v etymologických a výkladových slovníkoch, už neráta medzi cudzie (napr. *vapros, tavan, charesvam, masa, palto, šal*). Cudzie slová z oblasti vedy, kultúry, umenia, politiky, športu, t. j. internacionalizmy, za ktoré nemá bulharčina vhodné ekvivalenty, sú v jazyku potrebné. Autor ich

nazýva výpožičky (prevzatia). Ide o také slová, ako sú *gramatika, banka, kino, futbol,* za ktoré majú, ako uvádza Moskov, niektoré jazyky, napr. nemčina a maďarčina, domáce náhrady, iné jazyky iba za niektoré z nich (napr. v češtine *musika — hudba).* Napokon sú slová cudzieho pôvodu, za ktoré má bulharčina domáce ekvivalenty a ktoré nie sú v jazyku potrebné. Autor ich nazýva cudzojazyčné slová (čuždici). Podľa Moskova len proti cudzojazyčným slovám treba bojovať a nahrádzať ich domácimi slovami.

V dejinách jazykov bývajú také obdobia, v ktorých sa z rozličných pohnútok brojilo proti cudzím slovám. V češtine, ako dokladá autor, to bolo proti nemeckým slovám, v maďarčine proti medzinárodnej kultúrnej terminológii, v rumunčine proti bulharizmom, v turečtine proti slovám arabského a perzského pôvodu. Úsilie o odstránenie cudzích slov sa často nazýva purizmom. Autor rozlišuje medzi bojom proti cudzím slovám a purizmom. *Purizmus* je podľa neho boj proti cudzím slovám spojený s nacionalizmom, patriotizmom, a preto má niekedy politické zafarbenie. Týmto termínom sa zvyčajne označuje úsilie o čistotu jazyka v období vzniku národného spisovného jazyka. Tak sa hovorí o purizme českom, bulharskom, maďarskom a pod. Naproti tomu boj proti cudzím slovám sa vedie aj dnes a ešte to nemusí byť purizmus. Purizmom sa označujú len niektoré krajnosti tohto boja (napr. úsilie o nahradenie aj potrebných cudzích slov).

Snaha o čistotu jazyka má v Bulharsku dlhú tradíciu. V prvej časti knihy si autor všíma, ako sa v jednotlivých etapách vývinu bulharčiny (pred oslobodením, po oslobodení, v rokoch 1901—1944, po druhej svetovej vojne) usilovali očistiť spisovný jazyk od cudzích slov a horlili za čistotu jazyka novinári, rozliční vedeckí pracovníci, politici, spisovatelia (napr. I. Vazov, J. Radičkov), ako aj jazykovedci (napr. T. Balan, Ľ. Andrejčin). Za neželateľné sa pokladali najmä slová tureckého, gréckeho a ruského pôvodu, ale niektorí puristi, napr. I. Bogorov, boli proti všetkým cudzím slovám a usilovali sa ich nahradiť. Sami tvorili nové slová alebo preberali nárečové slová. Niektoré z nich sa ujali, napr. *čakalňa, bележка* a iné.

Úsilie o odstránenie niektorých cudzích slov bolo márne. Používajú sa naďalej. V súčasnosti prišli do módy ďalšie cudzie slová, ale poklesla aj kultúra jazyka. Ako príčiny veľkej obľuby cudzích slov uvádza spisovateľ N. Chajtov a iní účastníci ankety usporiadanej r. 1974 v denníku Otečestven front tieto psycholingvistické javy: nedostatok sebavedomia a úcty k vlastnému, obdiv k cudziemu, snobizmus (napr. pri voľbe rodných mien), to, že cudzie slová ako menej zrozumiteľné sa pokladajú vo vedeckých publikáciách za prejav učenosti a i.

V druhej časti práce autor uvádza praktické ukážky, ako treba „bojovať za čistý jazyk". Preberá jednotlivé typy cudzích slov a ich domáce ekvivalenty, napr. slová s cudzím fonetickým znením (napr. *kamping),* slová cudzie z morfologického hľadiska (s príponou *-acia* alebo *-irane),* cudzie slová, ktoré majú presnú domácu náhradu *(generácia — pokolenie),* typy s nepresnými bulharskými ekvivalentmi *(vizita, vizitacia — poseštenie),* typy s významovými odtienkami *(renomiran-pročut, izvesten),* cudzie slová používané v nesprávnom prenesenom význame (napr. *auditoria* vo význame „diváci"), termíny vo vede a technike, celkom nové cudzie slová *(pik* namiesto *vrch),* exotizmy (napr. *safari, tajga* ako termíny, ale aj módne slangové výrazy

bambina, ao, baj-baj a i.). Z hľadiska našej situácie možno pripomenúť, že u nás je berálnejší vzťah k niektorým typom cudzích slov, napr. k novým termínom o vede a technike.

V závere autor uvádza, že úsilie o zvýšenie jazykovej kultúry nemôže byť krátkodobou akciou, ale musí sa stať vecou všetkých, ktorí s jazykom pracujú. Dožaduje sa špeciálneho časopisu, osobitných rubrík v novinách, v časopisoch, relácií (besied) v rozhlase a televízii. Hoci mnohé z navrhovaných opatrení u nás už máme, predsa recenzovaná knižka prináša mnohé podnety a informácie zaujímavé aj z hľadiska nášho úsilia o zvýšenie jazykovej kultúry v našej spoločnosti.

K. Palkovič

O jednom preklade z edície Auróra

Stáročný ideál ľudstva — vybudovanie spoločnosti, v ktorej by človek mohol v maximálnej miere rozvíjať svoje schopnosti a dosiahnuť naozajstné šťastie — ostal vedecký základ vznikom vedeckého socializmu, t. j. v učení marxizmu-leninizmu. O tomto ideáli rozmýšľali najlepší a najväčší myslitelia ľudstva v staroveku, stredoveku i v novoveku. Ich náhľady podáva v krátkom prehľade publikácia N. Davidova *Od Platóna k Marxovi* (Bratislava, Smena 1974, 16 s.), ktorá vyšla v edícii Auróra v preklade Júlie Stajkovej. Na záložke sa píše, že „knižka má pomôcť mladým čitateľom rozšíriť si vedomosti a vytvoriť predstavu o niektorých menej známych veľkých mysliteľoch upynulých storočí a ich sociálnych utópiách".

Z hľadisk zacielenia nášho časopisu môžeme dodať, že vytýčený cieľ sa zväčša dosahuje primeranými jazykovými prostriedkami. Vcelku je málo vecí, ktoré v tomto preklade z bulharčiny vyvolávajú kritické námietky. V oblasti slovnej zásoby je to napr. sloveso *vysporiadať sa (plebejský spôsob vysporiadania sa s nepriateľmi,* s. 81; *vysporiadal sa so všetkými starými revolucionármi,* s. 106 — správ. *zúčtovania, vyrovnania sa, porátania sa s nepriateľmi,* resp. *zúčtoval, vyrovnal sa, porátal sa).* V starostlivo štylizovaných textoch sa podoba *započatý* (v spojení *započaté dielo,* s. 117) nahrádza živšou podobou *začatý (začaté dielo)* — sloveso *započať* už totiž prešlo na periférium spisovnej slovnej zásoby.

Z predložkových výrazov typu *vo vnútri štátu* (s. 22) vynechávame ako nadbytočnú predložku *vo* (slovo *vnútri* je tu predložka, a nie podstatné meno). Jazykovú úroveň textu nedvíha zamieňavé používanie bezpredmetových slovies *začínať sa, končiť sa* a predmetových slovies *začínať, končiť* (aspoň jeden z mnohých príkladov: *Utópia začína autorovým odchodom...,* s. 37 — správ. *...sa začína...).* Ide napospol o chronické nedostatky, ale ich kritiky sa neslobodno vzdať práve pre častý výskyt chýb. V jazykovej kultúre sa totiž pridržiavame správnej tézy, podľa ktorej „kvantitatívne narastanie jazykových chýb alebo ich stále zotrvávanie v úze nemôže byť dôvodom na ich absorbovanie normou" (F. Kočiš, Jazyková norma. KS, *11,* 1977, s. 70). Pokiaľ ide o slovnú zásobu, v textoch podobných recenzovanej

publikácii treba uvážene zaobchádzať s expresívnymi prostriedkami. V kontexte *Len čo sa pozviechal* [Platón], *opustil Atény...* (s. 17) je vhodnejšie sloveso s menším stupňom expresívnosti, ako má sloveso *pozviechať sa* (napr. *...len čo sa pozbieral,* alebo celkom neutrálne *len čo vyzdravel).*

Tvaroslovné nedostatky sú v preklade naozaj veľmi zriedkavé. Zistili sme ich pri 2. páde pomnožného substantíva *okovy* (náležitý tvar je *okov,* nie *okovov,* s. 35), pri 2. páde jedn. čísla slova *situácia (...je venovaná... analýze tejto sociálno-ekonomickej situácii v Anglicku,* s. 36 — správ. *situácie)* a pri spojení *bojový duch (... pre svoj nepokoriteľný bojový duch,* s. 123 — správ. *pre svojho nepokoriteľného bojového ducha).* Na rozdiel od predchádzajúcich prípadov sú dosť pochopiteľné ťažkosti pri skloňovaní podstatného mena *tribus (...členovia jednotlivého tribu,* s. 41), lebo toto slovo sa neuvádza ani v slovníkoch cudzích slov, ani v Slovníku slovenského jazyka, ba spoľahlivá nie je ani informácia v Latinsko-slovenskom slovníku (Bratislava, SPN 1962) pri hesle *tribus* (s. 664). Ako ekvivalent latinského slova *tribus* sa popri domácom slove *okres* uvádza aj podoba *tribus,* no v paralelnom preklade výrazu *tribu movere (= vylúčiť z tribue)* je morfologická chyba. Pri tvare *tribue* ako 2. páde jedn. čísla by bolo treba predpokladať, že aj v slovenčine je podstatné meno *tribus* ženského rodu, no zakončenie na *-us* takýto predpoklad nepotvrdzuje. (Keby šlo o podstatné meno ženského rodu, nominatív by musel mať podobu *tribua* a v takom prípade systémový tvar 2. pádu jedn. čísla by bol *tribuy.* Pádová prípona *-e* nie je náležitá.) Za progresívny pokladáme v 2. páde jedn. čísla tvar *tribusu* (porov. napr. *cirkus — cirkusu).*

Slovotvorný a pomenúvací problém predstavuje dvojica *Ikarčan — ikarovec* (s. 121). Použitie podoby *ikarovec* prekvapuje v takomto kontexte: *Jeho Ikarčania majú spoločnú pôdu...; toto prenasledovalo ikarovcov* (obidva doklady sú v tesnej blízkosti na s. 121). Ide o pomenovanie obyvateľa vysnívanej krajiny s názvom *Ikária,* preto podoba *ikarovec* nie je adekvátna. Vo forme *Ikarčan* je chyba v kvantite (porov. *Tanzánia — Tanzáničan* i *Tanzáničan,* analogicky je *Ikárčan,* resp. *Ikáričan).* V zhode so slovotvornými zákonitosťami spisovnej slovenčiny nie je utvorený názov *pytagorejec* (s. 18, 24 — správ. *pytagorovec)* a ako neperspektívnu treba hodnotiť podobu *neoplatonik* (s. 56), mechanicky prevzatú z latinčiny. V súčasnom spisovnom jazyku sa žiada utvoriť názov príponou *-ovec (neoplatónovec).*

Aj z oblasti syntaxe sme si poznačili niektoré neželateľné javy. Upozorňujeme najmä na zbytočné nedostatky vo väzbách *(potrebný k tomu,* s. 9, *dosiahla rozkvetu,* s. 23) a na potrebu pozornejšie narábať so slovosledom *(diela Platónove,* s. 56; *obetavosť Cabetova,* s. 8 — inverzný slovosled nie je ničím motivovaný) a s interpunkciou (príklady na chybnú interpunkciu by sa dali uviesť zo str. 7, 14, 21, 36 atď.).

Priestupky proti požiadavkám jazykovej kultúry v posudzovanom texte sme spomenuli v záujme toho, aby sa myšlienky vynikajúcich mysliteľov ľudstva predkladali našej mládeži v čo najdokonalejšej jazykovej forme.

I. Masár

Poznámka k druhému vydaniu Matematickej terminológie

O prvom vydaní *Matematickej terminológie,* ktorú vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo r. 1975, sme písali v našom časopise pred rokom (Kultúra slova, *10,* 1976, s. 181—182). Popri krátkej analýze najnovšieho vývinu slovenskej matematickej terminológie sme upozornili najmä na nesprávnosť termínu *diskusia o rovnici* a na neodôvodnenosť nového prepisu názvov gréckych písmen (resp. hlások).

Treba konštatovať, že obidve tieto pripomienky autori aj vydavateľstvo rešpektovali, a tak v druhom vydaní *Matematickej terminológie* (SPN 1977) sa už uvádza termín *diskusia rovnice* a grécke písmená sa označujú ako *epsilon, ypsilon, omikron, omega, mí, ní.* Ostal však aj naďalej nesprávny názov *jóta,* resp. *ijóta.* V inak nezmenenom vydaní sú opravené aj niektoré tlačové chyby, najmä pokiaľ ide o vyznačovanie dĺžok v slovenských slovách.

J. Horecký

SPYTOVALI STE SA

Postgraduál a postgraduant. — Istý účastník postgraduálneho štúdia dal nám otázku: „Sú správne slová *postgraduál* a *postgraduant?* To prvé používame namiesto názvu *postgraduálne štúdium,* to druhé ako názov človeka, ktorý je účastníkom postgraduálneho štúdia. Postgraduálne štúdium sa veľmi často označuje značkou *PGŠ* a podľa nej niekedy, skôr s humorom, nazveme toho, kto študuje v PGŠ, výrazom *pégéšant* alebo *pégešant.*"

Odpoveď: Podstatné meno *postgraduál* vzniklo — ako vidieť už aj z predchádzajúcej otázky — skrátením a zjednoslovnením (univerbizáciou) dvojslovného názvu *postgraduálne štúdium.* Univerbizovaný výraz *postgraduál* sa vyskytúva najmä v hovorených prejavoch, a preto ho zo štylistickej stránky pociťujeme ako hovorové slovo. V odborných alebo administratívnych písaných prejavoch a v úradných prejavoch vôbec sa tento jednoslovný názov nepoužíva. Ako termín je korektný dvojslovný výraz *postgraduálne štúdium.* Ak sa v písanom prejave použije hovorové slovo, má v ňom nejakú funkciu. Napríklad I. Masár, pracovník JÚĽŠ SAV, nás upozornil na jeden príspevok v denníku Pravda (zo 7. 6. 1976). Príspevok má názov: *Cenný postgraduál.* V článku sa píše o postgraduálnom štúdiu, ktoré otvorili na Vysokej škole technickej v Bratislave. V texte tohto novinárskeho článku sa dôsledne používa neutrálny dvojslovný výraz *postgraduálne štúdium.* Ale v titulku ako v exponovanej orientačnej zložke prejavu, ktorá má byť v novinách účinná, pútavá, funkčne sa využila jazyková a štýlová osobitosť slova *postgraduál.* Takto spĺňa titulok popri svojej grafickej úprave aj z jazykovoštylistickej stránky základné požiadavky titulku: výraznosť, a tým pútavosť. Príklad z publicistického štýlu uvádzame preto, lebo svedčí o novosti a zatiaľ aj o nízkej frekvencii slova *postgraduál.*

Tak ako podstatné meno *postgraduál* novotvarom je i podstatné meno *postgraduant*. Vzniklo so zavedením postgraduálneho štúdia u nás. Ide tiež o univerbizáciu viacslovného názvu *poslucháč postgraduálneho štúdia* alebo *účastník postgraduálneho štúdia*, alebo *frekventant postgraduálneho štúdia*. Slovotvorná prípona *-ant (postgradu-ant)* je cudzieho pôvodu a je v slovenčine menej častá ako prípona *-ista (publicista, klavirista, individualista)*, takže by mohol prísť do úvahy i tvar *postgradualista*. Ale do slovnej zásoby slovenčiny preniká podoba s príponou *-ant (postgraduant)* zrejme pod vplyvom iných odvodenín s rovnakým všeobecným významom „ten, kto sa zaoberá niečím, čo je vyjadrené v slovotvornom základe". Napríklad *projektant* je ten, kto robí projekty; *frekventant* je ten, kto chodí do nejakého kurzu, na prednášky a pod.; *atestant* je ten, kto sa pripravuje na atestáciu. K odvodeninám tohto druhu patrí aj podstatné meno *postgraduant*. Jeho slovotvorným základom je časť prvého komponentu dvojslovného základového výrazu *postgraduálne štúdium: postgradu-*.

Podoba *pégéšant* alebo *pégešant* — ako to potvrdzuje aj vyššie uvedená otázka — je vyslovene slangová a ojedinelá. Slovo je odvodené od značky *PGŠ* príponou *-ant*.

Na záver: Názvy *postgraduál* a *postgraduant* nemožno hodnotiť ako nesprávne výrazy. Univerbizácia je v súčasnej spisovnej slovenčine živý spôsob tvorenia nových slov. Univerbizované výrazy *postgraduál* a *postgraduant* stoja však štylisticky proti neutrálnym viacslovným názvom *postgraduálne štúdium* a *účastník postgraduálneho štúdia* ako príznakové, hovorové slová. V odborných a administratívnych prejavoch sa názvy *postgraduál a postgraduant* zatiaľ nepoužívajú.

V. Betáková

Hudobný sprevádzateľ. — A. G. z Martina sa spytuje: „Ako je to so slovesom *doprevádzať* a podstatným menom *doprovod* v spojeniach *doprevádzať niekoho na hudobnom nástroji, hudobný doprovod* atď.? Ako sa volá človek, ktorému je sprevádzanie na hudobnom nástroji povolaním, ktorý ho vykonáva ako svoju profesiu? Pomenovanie *hudobný sprievodca* sa mi zdá nevhodné."

Sloveso *doprevádzať* a podstatné meno *doprovod* sa vysúvajú zo slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. V Slovníku slovenského jazyka sa hodnotia ako knižné zastarané. Namiesto nich sa v súčasnosti používajú slová *sprevádzať, sprievod*. V hudobnej terminológii sa sloveso *sprevádzať* používa vo význame „hrať na hudobnom nástroji sprievod k hre iného hudobného nástroja alebo spevu", napr. *sprevádzať niekoho na husliach, na klavíri*. Podobne sa v hudobnej terminológii používa aj podstatné meno *sprievod*, napr. *spievať so sprievodom orchestra* a pod.

Na označenie osoby, ktorá niekoho sprevádza, sa bežne používa podstatné meno *sprievodca*, napr. *sprievodca po stopách SNP, sprievodca zahraničných návštevníkov, sprievodca po kultúrnych pamiatkach, turistický sprievodca*. Pravda, v hudobnej terminológii podstatné meno *sprievodca* nie je vhodné. Povedať napr., že *sprievodcom Jany Kocianovej je Tanečný orchester Cs. rozhlasu*, alebo že *husľový sprievodca je Aladár Móži*, bolo by nielen nevhodné,

ale aj komické. Namiesto toho sa používajú spojenia *Jana Kocianová spieva so sprievodom Tanečného orchestra Čs. rozhlasu, Janu Kocianovú sprevádza Tanečný orchester Čs. rozhlasu, husľový sprievod hrá Aladár Móži,* prípadne len *husľový sprievod: Aladár Móži* a pod.

Ak sa má však pomenovať osoba, ktorá sprevádzanie na hudobnom nástroji vykonáva ako svoju profesiu, tu už s takýmto opisným vyjadrením nevystačíme, tu treba utvoriť primeraný a jednoznačný názov. Za najvhodnejší pokladáme na tento cieľ združené pomenovanie *hudobný sprevádzateľ.* Pri tvorení názvov osôb, ktoré sa zaoberajú nejakou činnosťou, je totiž najproduktívnejší model slovotvorný základ + prípona *-teľ.* Týmto slovotvorným typom sa vlastne slovesný dej prevádza do podoby podstatného mena. Podstatné meno *sprevádzateľ,* utvorené podľa tohto modelu, v spojení so zhodným prívlastkom *hudobný* by primerane označovalo osobu, ktorá vykonáva sprevádzanie na hudobnom nástroji ako svoje zamestnanie — svoju profesiu. Podstatné meno *sprevádzateľ* patrí k takému typu činiteľských podstatných mien ako *spisovateľ, vydavateľ, čitateľ, učiteľ, cestovateľ* atď.

E. Rísová

NAPÍSALI STE NÁM

„Diskotéková" slovenčina. — Obvodné kultúrne a spoločenské stredisko Bratislava IV usporiadalo 27. júla 1977 prehliadku mladých záujemcov o populárnu hudbu, ktorí sa v mládežníckom slangu nazývajú *diskotekári.*

V našej poznámke nejde o priebeh a výsledky podujatia, ale skôr o kultúrnosť takýchto kultúrno-spoločenských akcií. Ako správne konštatoval predseda poroty, džezový hudobník, spevák a redaktor Československého rozhlasu Ing. Peter Lipa, kultúrnosť a kultivovanosť prejavu mladého človeka, ktorý pôsobí na pódiu a konferuje hudobný program, je veľmi dôležitá, lebo prejavom ovplyvňuje tisíce svojich vrstovníkov. Pred vystúpením by si mal preto uvedomiť, že pred sebou má mladých ľudí, pre ktorých bude vzorom nielen svojím vystupovaním, ale i jazykovým prejavom. Často sa však stáva, že konferencier uvádzajúci hudobné skladby nepozná dobre svoj materinský jazyk, nerešpektuje jeho pravidlá a má veľmi chudobnú slovnú zásobu s množstvom nevhodných slovných spojení a fráz, ktoré nikoho neorientujú ani nepoučia. Výrazy a spojenia ako *betálna skladba, hovadský song, džemujte pekne a pomaly* (vo význame „tancujte"), *dovi* (do videnia) sú naozaj slabým a nepôsobivým sprievodným slovom. Pri zábavnom podujatí s reprodukovanou hudbou (mladí záujemcovia o populárnu hudbu tieto podujatia volajú *diskotéka;* slovo *diskotéka* v tomto význame je však slangové) často počujeme spojenia *gramofónová spoločnosť Supraphon, gramofónová spoločnosť Opus, firma Panton,* hoci u nás tieto pojmy neexistujú. V socialistickom Československu sú *nakladateľstvá Supraphon, Opus* a *Panton* a nemožno ich nazývať firmami či spoločnosťami ako v kapitalistických krajinách.

Ak jazyková zložka týchto zábavných podujatí nebude na potrebnej kultúrnej úrovni, iste spôsobia veľa zla.

S. Filkusová

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 12, 1978, č. 2. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok vo februári 1978. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1978

Cena Kčs 3,—